

DIJALEKTIKA SAMOĆE*

OCTAVIO PAZ
NZ Asturia 210
COYOACAN
Mexico 04000
Mexico DF

UDK 140. 8: 39
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Primljeno: 12. 05. 1990.
Odobreno: 18. 06. 1990.

Samoća - osjećaj i spoznaja da si sam, otuđen od svijeta i od sebe sama - nije isključivo meksička osobina. Svi se ljudi, u nekom trenutku života, osjećaju usamljenima. A oni to i jesu, živjeti znači biti odijeljen od onoga što smo bili da bismo se približili onome što ćemo biti u tajnovitoj budućnosti. Samoća je najdublja činjenica ljudskog postojanja. Čovjek je jedino biće koje zna da je samo i jedino koje traži drugo. Njegova priroda - ako se ta riječ može upotrijebiti u odnosu na čovjeka, koji je sebe "pronašao" rekavši "Ne" prirodi, sastoji se u njegovoj čežnji da sebe ostvari u drugome. Čovjek je nostalgija i traženje zajedništva. Zbog toga, kad je svjestan sebe, svjestan je i nedostatka bližnjega, drugim riječima, svoje samoće.

Fetus je sjedinjen sa svijetom oko sebe, on je tek goli život, nesvjestan sama sebe. Kad se rodimo, mi kidamo veze koje su nas vezale sa slijepim životom kojim smo živjeli u majčinoj utrobi, gdje nema jaza između želje i zadovoljenja. Mi osjećamo promjenu kao razdvajanje i gubitak, kao napuštanje, kao pad u čudnu i neprijateljsku atmosferu. Kasnije taj prvotni osjećaj gubitka postaje osjećaj samoće, a još kasnije postaje svijest: mi smo osuđeni živjeti sami, ali također nadvladati svoju samoću, ponovo uspostaviti veze koje su nas spajale sa životom u rajskoj prošlosti. Sve naše snage teže da dokinu našu samoću. Odatle osjećaj da smo sami ima dvostruko značenje: s jedne strane to je svijest o sebi samome, a s druge čežnja da se pobjegne od sebe sama. Samoća -

* Ovaj ogled Octavia Paza dobili smo posredovanjem Ivice Biočića.
U međuvremenu Ivica Biočić je preminuo, a Octavio Paz postao nobelovac.

sama ta činjenica našeg života - čini nam se kao kušnja i očišćenje na čijem će kraju naša tjeskoba i nesigurnost nestati. Na izlasku iz labirinta samoće naći ćemo ponovno sjedinjenje koje je spokoj i sreća, punoću, sklad sa svijetom. Pučki jezik odražava taj dualizam izjednačavajući samoću s patnjom. Ljubavne su muke, muke samoće. Zajedništvo i samoća su suprotni, ali se međusobno dopunjuju. Izbaviteljska snaga samoće pročišćava naš prikriven, ali živ osjećaj krivnje: usamljen čovjek je "napušten od Božje ruke". Samoća je istovremeno i osuda i oprost. Ona je kazna, ali također i obećanje da će se naše progonstvo okončati. Čitav ljudski život prožet je tom dijalektikom.

Smrt i rođenje samotna su iskustva. Mi se rađamo sami i umiremo sami. Kad smo izbačeni iz majčine utrobe, započinjemo mučnu borbu koja se konačno završava smrću. Znači li smrt povratak životu koji prethodi životu? Znači li ona oživljavanje života prije rođenja, u kojemu mirovanje i gibanje, dan i noć, vrijeme i vječnost nisu suprotnosti? Da li umiranje znači prestanak postojanja kao bića i konačno, definitivno, bivanje? Da li je smrt najistinskiji oblik života? Da li je rođenje smrt i da li je smrt rođenje? Mi ne znamo. Ali, premda mi to ne znamo, naše čitavo biće bori se da izbjegne suprotnosti koje nas muče. Sve - svijest o sebi, vrijeme, razum, običaji, navike - sve je usmjereno da od nas stvori prognanike iz života, ali istovremeno nas tjera da se vratimo, da se spustimo u utrobu roditeljice iz koje smo bili istjerani. Ono što tražimo od ljubavi (koja je, budući žudnja, glad za zajedništvom, želja da se legne i umre, a također da se ponovo rodi) jest da nam ona poda malo istinskog života, istinske smrti. Mi od nje ne tražimo sreću ili mir, nego jednostavno trenutak onog punog života u kojem iščezavaju suprotnosti, u kojem su život i smrt, vrijeme i vječnost sjedinjeni. Na neki nejasan način mi uvidamo da su život i smrt samo dvije faze - suprotne, ali koje se dopunjuju - jedna jedina stvarnost. Stvaranje i razaranje postaju jedno u činu ljubavi, a u djeliću sekunde čovjek doživljava tračak savršenijeg bivanja.

U našem svijetu ljubav je gotovo nedokučivo iskustvo. Sve je protiv nje: moral, staleži, zakoni, rase pa i sami zaljubljenici. Žena je uvijek za muškarca bila "drugo", nje-gova suprotnost i dopuna. Ako jedan dio našeg bića čezne da se s njom sjedini, drugi je dio - jednako zahtjevan - odbija i odbacuje. Žena je predmet, ponekad dragocjen, ponekad štetan, ali uvijek drugačiji. Pretvarajući je u predmet i podvrgavajući je izobličjenjima koja nalažu njegovi interesi, taština, tjeskoba i sama njegova ljubav, muškarac je pretvara u instrument, sredstvo za postizavanje razumijevanja i ugone, način da preživi. Žena je idol, božica, majka, vještica ili muza, kako je rekla Simone de Beauvoir, ali ona nikada ne može biti vlastita osobnost. Tako je naša ljubavna veza pokvarena u početku, otrovana u korijenu. Utvara se uvlači među nas, a ta je utvara njezina predodžba, slika koju smo mi napravili od nje i kojom se ona zaodijeva. Kada je pokušamo dotaknuti, mi čak ne možemo dotaknuti tijelo koje ne misli, jer se ta slatka, ropska vizija tijela koje se predaje uvijek nameće. A ista stvar se događa i njoj: ona sebe može pojmiti samo kao predmet, kao nešto "drugo". Ona nikad nije svoja gospodarica. Njeno je biće podijeljeno između onoga što ona doista jest i onoga što zamišlja da jest, a tu predodžbu joj je nametnula njezina obitelj, stalež, škola, prijatelji, vjera i njezin dragi. Ona nikada ne izražava svoju ženstvenost, jer se ova uvijek očituje na način kako su to muškarci zamislili. Ljubav nije "prirodna" stvar. To je nešto ljudsko, najljudskije od svih obilježja.

Nešto što smo sami stvorili i što se ne nalazi u prirodi. Nešto što stvaramo - i uništavamo - svaki dan.

To nisu jedine zapreke koje stoje između nas i ljubavi. Ljubav je izbor... možda slobodan odabir naše sudbine, iznenadno otkriće najskrovitijeg i najsudbonosnijeg dijela našeg bića. Ali u našem društvu izabrati ljubav nemoguće je. U jednoj od svojih najboljih knjiga - *Luda ljubav* - Breton je rekao da ljubav od samog početka ograničavaju dvije zabrane: društveno neodobravanje i kršćanska ideja grijeha. Da bi se ostvarila, ljubav mora prekršiti zakone našeg svijeta. Ona je sablažnjiva i nepokorna, prekršaj koji su počinile dvije zvijezde koje iskaču iz svojih unaprijed zacrtanih putanja i koje zajedno jure usred svemira. Romantičan pojam ljubavi, koji uključuje raskid i katastrofu, jedini je koji danas poznajemo, jer sve u našem društvu priječi ljubavi da bude slobodan izbor.

Žene su zarobljene u predodžbu koju im je nametnulo muško društvo; zbog toga, ako one pokušaju slobodan izbor, to mora biti neke vrste bijeg iz tamnice. Zaljubljene žene kažu da "ih je ljubav preobrazila, učinila ih drugačijim osobama". I u pravu su. Ljubav potpuno mijenja ženu. Ako se usudi voljeti, ako se usudi biti svojom, ona mora zatri predodžbu u koju ju je svijet zarobio.

Muškarac je također spriječen u izboru. Njegov niz mogućnosti je vrlo ograničen. On kao dijete otkriva ženstvenost u svojoj majci ili sestrama i od tada pa nadalje on poistovjećuje ljubav sa tabuima. Našu erotičnost uvjetuje strah od incesta i njegova privlačnost. Isto tako, moderan život u velikoj mjeri potiče naše želje, ali istovremeno ih osujećuje svim vrstama zabrana: društvenim, moralnim, čak i higijenskim. Krivnja je ujedno i poticaj i kočnica želje. Sve ograničava naš izbor. Mi moramo prilagoditi naše najdublje sklonosti predodžbi koju je naša društvena grupa izgradila o ženi. Teško je voljeti ljude druge rase, kulture ili staleža premda je savršeno moguće da muškarac svijetle kože voli ženu tamne kože, da ona voli Kineza, da "gospodin" voli služavku. I obratno. No, mi se crvenimo nad tim mogućnostima i, budući da ne možemo slobodno birati, mi izabiremo supružnicu između žena koje su "podobne". Mi nikada ne priznajemo da smo se oženili ženom koju ne volimo, ženom koja možda voli nas, možda, ali koja je nesposobna da bude ono što ona zaista jest. Swann kaže: "I pomisliti da sam potratio najbolje godine svog života sa ženom koja nije bila moj tip". Većina suvremenih muškaraca mogla bi ponoviti tu rečenicu na smrtnoj postelji. A istu bi rečenicu, uz sitnu preinaku, mogla ponoviti i većina suvremenih žena.

Društvo poriče narav ljubavi poimajući je kao stabilnu vezu čija je osnovna svrha rađati i podizati djecu. Ono je, dakle, poistovjećuje s brakom. Svako prekoračenje tog pravila se kažnjava, a oštrina kazne ovisi o vremenu i mjestu. (U Meksiku kazna je često kobna ako je prekršitelj žena, jer - kao kod svih hispanskih naroda - mi imamo dva morala: jedan za "senor", drugi za žene, djecu i siromašne.) Zaštita braka bila bi opravdana kad bi društvo dozvolilo slobodan izbor. S obzirom da ono to ne čini, trebalo bi prihvatiti činjenicu da brak nije vrhunsko ostvarenje ljubavi nego prije pravni, društveni i ekonomski oblik čija se svrha razlikuje od one koju ima ljubav. Stabilnost obitelji ovisi o braku koji postaje puka zaštita za društvo s jedinim ciljem da reproducira to isto društvo. Zato je brak po svojoj prirodi duboko konzervativan. Napasti ga, značilo bi napasti sam temelj društva. A ljubav je, iz istog razloga, protu-društveni čin, premda nenamjerno ta-

kav. Uvijek kada se uspije ostvariti, ljubav razara brak i pretvara ga u nešto što mu društvo sprečava da bude: otkrivenje dvaju pojedinačnih bića koja stvaraju svoj vlastiti svijet, svijet koji odbija laži društva, ukida vrijeme i proglašava se samodostatnim. Nije, dakle, nimalo čudno da društvo kažnjava ljubav i njezina svjedoka - poeziju - istom zlonamjernošću, osuđujući ih na zbrkan, skrovit svijet zabranjenog, apsurdnog, nenormalnog. Nije čudno ni to da se i ljubav i poezija rasprnu u čudne, čiste oblike: sablazan, zločin, pjesmu.

Kao rezultat zaštite koja se pruža braku ljubav se proganja, a prostitucija se ili tolerira ili službeno blagoslivlja. Naš dvostruki odnos prema prostituciji otkriva dosta toga. Neki narodi tu instituciju smatraju svetom, ali kod nas je ona sad vrijedna prezira, a sad poželjna. Prostitutka je karikatura ljubavi, žrtva ljubavi, simbol sila koje kvare naš svijet. Ali čak ta izopačenost ljubavi nije dovoljna: u nekim krugovima bračne veze su toliko olabavljene da promiskuitet postaje opće pravilo. Osoba koja ide iz kreveta u krevet ne smatra se više razuzdanom. Zavodnik - čovjek koji ne može sam sebe nadići jer su žene uvijek samo sredstvo njegove taštine ili nemira - to je figura tako staromodna kao lutajući vitez. Nema više nikoga da se zavodi, baš kao što nema niti djevojaka koje bi trebalo spasiti ili ljudoždera koje bi trebalo tamaniti. Moderna erotičnost, s druge strane, gotovo je uvijek retorična, samodopadna literarna djelatnost. To nije otkrivenje čovjeka; to je samo još jedan dokument koji opisuje društvo što potiče zločin, a osuđuje ljubav. Sloboda strasti? Rastava prestaje biti podvig. Ona nije više toliko odbacivanje utvrđenih veza koliko dozvoljava muškarcima i ženama da slobodnije izaberu. U idealnom društvu jedina osnova za rastavu bila bi nestanak ljubavi ili pojava nove ljubavi. U društvu u kojemu bi svatko mogao birati rastava bi postala anakronizam ili rijetkost, kao i prostitucija, promiskuitet, preljub.

Društvo se pretvara da je organska cjelina koja živi sama i za sebe. Ali dok sebe smatra nedjeljivom jedinicom, ono je u sebi podijeljeno dualizmom koji možda potječe iz vremena kad je čovjek prestao biti životinja, kad je pronašao samog sebe, svoju svijest i svoju etiku. Društvo je organizam koji trpi od čudne potrebe utaživanja svojih potreba i ciljeva. Ponekad se ciljevi - prurušeni u moralne propise - podudaraju s prohtjevima i potrebama onih koji ih sačinjavaju. Ali ponekad oni poriču težnje važnih manjina ili klasa i prečesto čak poriču najdublje ljudske porive. Kad se to posljednje dogodi, društvo proživljava razdoblje krize: ono se ili raspada ili stagnira. Njegovi sastojci prestaju biti ljudska bića i pretvaraju se u bezdušno oruđe.

Dualizam, svojstven svakom društvu, a koji svako društvo pokušava razriješiti tako da se preobrazi u zajednicu, izražava se danas na mnogo načina: dobro i zlo, dozvoljeno i zabranjeno, idealno i realno, racionalno i iracionalno, ljepota i ružnoća, san i java, siromaštvo i bogatstvo, građanstvo i proletarijat, prostodušnost i znanje, mašta i razum. Neodoljivim kretanjem vlastitog bića društvo pokušava nadvladati ovaj dualizam i pretvoriti njegove neprijateljske, osamljene sastojke u harmoničnu cjelinu. Ali, suvremeno društvo to pokušava zatamljujući dijalektiku samoće koja jedina može učiniti ljubav mogućom. Industrijska društva, bez obzira na njihove različite "ideologije", politiku i ekonomiju, nastoje promijeniti kvalitativne - tj. ljudske - razlike u kvantitativnu ujednačenost. Metode masovne proizvodnje primjenjuju se i na moralnost, umjetnost, emocije. Proturječja i

iznimke se isključuju, a to rezultira zatvaranjem našeg pristupa najdubljem iskustvu koje nam život može pružiti, a to je otkrivanje realnosti kao jedinstvenosti u kojoj se suprotnosti slažu. Nove sile izriječom zabranjuju samoću... a time zabranjuju i ljubav, tajni i herojski oblik zajednice. Braniti ljubav uvijek je bila opasna i protu-društvena aktivnost. Sada to postaje čak revolucionarnim. Problem ljubavi u našem svijetu otkriva kako je dijalektika samoće, u svom najdubljem izrazu, osujećena društvom. Naš društveni život sprečava gotovo svaku mogućnost postizavanja istinskog erotskog zajedništva.

Ljubav je jedan od najjasnijih primjera tog dvostrukog nagona koji nas tjera da dublje prodremo u vlastito ja i, u isto vrijeme, da izađemo iz sebe i ostvarimo sebe u drugome: smrt i ponovno rađanje, samoća i zajedništvo. Ali to nije jedini primjer. U životu svakog čovjeka postoje razdoblja koja su ujedno i odlasci i dolasci, razdvajanja i pomirenja. Svaka od tih faza pokušaj je da prevladamo svoju samoću, a nakon nje slijedi poniranje u čudne predijele.

Dijete se mora suočiti s neminovnom realnošću, a na početku ono odgovara na njezine podražaje suzama ili tišinom. Vrpca koja ga je vezala sa životom prerezana je, pa je ono pokušava nadoknaditi pomoću igre i ljubavi. To je početak dijaloga koji se završava tek onda kada izgovori monolog svoje smrti. Ali njegovi odnosi s vanjskim svijetom nisu sada pasivni kao što su to bili u njegovom prenatalnom životu, jer svijet zahtijeva odgovor. Stvarnost mora biti ispunjena njegovim činima. Zahvaljujući igrama i mašti nepomičan svijet odraslih - stolica, knjiga, bilo što - odjednom poprima vlastiti život. Dijete upotrebljava magičnu snagu jezika ili geste, simbola ili čina da bi stvorilo živi svijet u kojem predmeti imaju sposobnost odgovaranja na njegova pitanja. Jezik, oslobođen intelektualnih značenja, prestaje biti zbir znakova i ponovo postaje profinjen i privlačan organizam. Verbalni prikaz jednak je reprodukciji samog predmeta, na isti način na koji rezbarenje za primitivnog čovjeka nije prikaz nego duplikat prikazanog predmeta. Govor ponovno postaje kreativna aktivnost koja se bavi stvarnošću, a to je pjesničko stvaranje. Kroz magično, dijete stvara svijet onako kako ga ono vidi i tako savladava samoću. Svijest o sebi počinje onda kada posumnjamo u magičnu djelotvornost naših sredstava.

Mladenaštvo je rez sa svijetom djetinjstva i stanka na pragu svijeta odraslih. Spranger ističe da je samoća razlikovno obilježje mladenačkog doba. Narcis, osamljenik, prava je slika adolescenta. Upravo u tom životnom periodu mi prvi puta postajemo svjesni naše osebnosti. Ali dijalektika emocija još se jedanput upliće: budući da je mladenaštvo krajnji stupanj svijesti o samome sebi, ono može biti prevladano jedino samozaboravom, samo-predajom. Zato samoća nije samo doba samoće nego i velikih romantičnih ljubavi, junaštva i žrtve. Ljudi imaju pravo kad junaka i ljubavnika predočuju kao adolescenta. Vizija adolescenta kao osamljenika, zatvorenog u sebe i iscrpljenog žudnjom ili strahom, gotovo uvijek završava kao slika gomile mladih ljudi koji plešu, pjevaju, kreću se u grupi, ili pak, mlađeg para koji šeće pod svodom od zelenog granja u parku. Adolescent se otvara svijetu: ljubavi, akciji, prijateljstvu, sportu, junačkim avanturama. Književnost modernih naroda - osim Španjolske, gdje se ovi nikad ne pojavljuju osim kao skitnice ili siročad - puna je adolescencata, samotnika u potrazi za zajedništvom: prstenom, mačem, Vizijom. Adolescencija je naoružana straža na čijem se kraju ulazi u svijet činjenica.

Samoća nije obilježje zrelosti. Kad se čovjek bori s drugim ljudima ili stvarima, on zaboravlja sebe u svom radu, u stvaranju ili izgrađivanju predmeta, ideja i institucija. Njegova osobna svijest ujedinjuje se sa sviješću drugih: vrijeme dobiva značenje i svrhu i tako postaje povijest, živi, značajni slijed događaja koji ima svoju prošlost i budućnost. Naša posebnost - koja proizlazi iz činjenice da smo smješteni u vrijeme, u određeno vrijeme koje je ispunjeno nama samima i koje nas proždire dok nas hrani - nije zapravo dokinuta, nego je ublažena i, na neki način, "iskupljena". Naše osobno postojanje sudjeluje u povijesti koja postaje, u Eliotovoj frazi, "obrazac bezvremenskih trenutaka". Zbog toga je zreo čovjek koji pati od bolesti samoće tokom živih i stvaralačkih razdoblja uvijek anomalija. Taj je tip osamljenika danas vrlo čest i ukazuje na ozbiljnost naših tegoba. U eri grupnog rada, grupnih pjesama, grupnih užitaka, čovjek je usamljeniji nego ikad. Moderan čovjek nikad se ne predaje onome što radi. Jedan dio njega - najdublji dio - uvijek ostaje odvojen i oprezan. Čovjek uhodi samoga sebe. Posao, jedini moderni bog, nije više kreativan. To je neograničen, beskrajn posao koji odgovara rastrganom životu modernog društva.

A samoća koju rađa - besciljna samoća hotela, ureda, dućana i kina - nije iskušenje koje okrepljuje dušu, potrebno čistilište. To je krajnje prokletstvo što zrcali svijet bez izlaza. Dvostruko značenje samoće - lom s jednim svijetom i pokušaj da se stvori drugi - može se vidjeti u našoj predodžbi junaka, svetaca i iskupitelja. Mit, biografija, povijest i poezija opisuju period povlačenja i samoće - gotovo uvijek tokom rane mladosti - koji prethodi povratku svijetu i akciji. To su godine pripreme i učenja, ali iznad svega godine žrtve i pokore, samo-ispitivanja, ispaštanja i pročišćenja. Arnold Toynbee daje mnogo primjera ove ideje: mit o Platonovoj spilji, život Sv. Pavla, Bude, Muhameda, Machiavellija, Dantea. A svi smo mi u svom vlastitom životu, unutar svojih granica, živjeli u samoći i povučenosti da bismo se pročistili i tada vratili svijetu.

Dijalektika samoće - "dvostruko kretanje povlačenja - i - povratka", da upotrijebimo Toynbeejeve riječi - jasno se otkriva u povijesti svakog naroda. Možda su drevna društva, manje kompleksna od naših, bolja ilustracija ovoga dvostrukog kretanja.

Nije teško zamisliti u kojoj je mjeri samoća opasno i zastrašujuće stanje za ljude koje, samodopadno i neispravno, nazivamo "primitivcima". U drevnim društvima zamršen i krut sistem zabrana, pravila i obreda štiti pojedinca od samoće. Grupa je jedini izvor zdravlja. Usamljen čovjek je bezvrijedna, mrtva grana koja se mora odrezati i spaliti, jer je društvo kao cjelina u opasnosti ako oboli jedan od njegovih sastavnih dijelova. Ponavljanje stoljetnih vjerovanja i formula osigurava ne samo postojanost grupe nego i njezino jedinstvo i povezanost; dok vjerski obred i stalna prisutnost mrtvih stvaraju središte odnosa koji ograničuju slobodnu akciju štiteći tako pojedinca od samoće, a grupu od raspadanja.

Primitivnom čovjeku zdravlje i društvo su sinonimi kao što su to smrt i raspršenost. Levy-Bruhl kaže da svatko tko ostavi svoj rodni kraj "prestaje pripadati grupi. On umire i priređuju mu se uobičajeni pogrebni obredi."* Trajan izgon, prema tome, isto je što i smrtna presuda. Poistovjećivanje društvene grupe sa dušama predaka, a ovih sa zemljom

* Lucien Levy-Bruhl: *La mentalité primitive* (Paris, 1922).

izraženo je u ovom simboličnom afričkom obredu: "Kada domorodac dovede ženu iz Kimberleya, oni donesu malo zemlje iz rodnog mjesta. Svaki dan ona mora pojesti malo te zemlje... da bi se privikla na promjenu obitavališta." Društvena solidarnost tih ljudi ima "vitalni, organski karakter. Pojedinaac je doslovno dio tijela". Zbog toga su individualna obraćanja rijetka. "Nitko nije niti zaštićen niti osuđen sam po sebi", a akcije svakog pojedinca utječu na čitavu grupu.

Usprkos svim tim zaštitama grupa nije zaštićena od rasapa. Sve je može slomiti: ratovi, vjerski raskoli, promjene u načinu proizvodnje, osvajanja... Čim se grupa podijeli, svaki se njezin djelić suočava s drastično novom situacijom. Kada je izvor zdravlja - staro, zatvoreno društvo - razoren, samoća nije više samo prijetnja ili slučaj: ona postaje stanje, osnovno i konačno. Ona tada dovodi do osjećaja grešnosti - ne grijeha koji bi bio posljedica povrede nekog pravila nego prije onoga koji sačinjava njihovu prirodu. Ili, da budemo još precizniji, onoga koji sada *jest* njihova priroda.

Samoća i istočni grijeh postaju jedno te isto. Isto tako, zdravlje i zajedništvo ponovo postaju sinonimi, ali su smješteni u davnu prošlost. Oni predstavljaju Zlatno doba, eru koja je prethodila povijesti i kojoj bismo se, možda, mogli vratiti kada bismo pobjegli iz tamnice vremena. Kada prihvatimo osjećaj grijeha, postajemo svjesniji naše potrebe za iskupljenjem i otkupiteljem.

Tada se stvara mitologija i nova religija. Novo društvo - za razliku od staroga - otvoreno je i fluidno budući da je sačinjeno od prognanika. Činjenica da se rodio unutar grupe čovjeku više ne jamči pripadnost: on je mora zavrijediti. Molitva počinje zamjenjivati magične formule, a inicijacijski obredi sve više i više ističu očišćenje. Ideja otkupljenja budi vjerska razmišljanja, teologiju, asketizam i misticizam. Žrtva i pričest prestaju biti totemske svečanosti (ako su to uopće bile) i postaju sredstvo ulaska u novo društvo. Bog - gotovo uvijek bog koji je ujedno i sin, potomak drevnih bogova stvoritelja - umire i uskrsava u određenim razdobljima. On je bog plodnosti ali je i iskupitelj, a njegova je žrtva zalag po kome je grupa zemaljsko oličenje idealnog društva koje nas očekuje s one strane smrti. Te nade koje se tiču budućeg života djelomično su nostalgična težnja za starijim društvom. Povratak Zlatnog Doba sadržan je u obećanju spasenja.

Naravno da je teško pronaći sve te faktore u povijesti bilo kojeg društva. Ipak, postoje različita društva koja odgovaraju toj shemi gotovo u svakom detalju. Razmotrimo, npr., rođenje orfejizma. Orfejski kult javio se nakon sloma ahejske civilizacije, što je prouzročilo opće širenje grčkog svijeta i silno prilagođavanje njegovih naroda i kultura. Potreba da se ponovno stvore te drevne veze, kako društvene tako i vjerske, stvorila je određen broj tajnih kultova u kojima su jedini sudionici bili "iskorijenjena", transplantirana bića ... koja su sanjala o stvaranju organizacije iz koje ne bi mogli biti izdvojeni. Njihov jedini zajednički naziv bio je "siročad".*

(Spomenuo bih da *orphanos* znači i "siroče" i "prazan". Biti sam i biti siroče slični su oblici praznine.)

Orfejske i dionizijske religije koje su cvale u doba propasti staroga svijeta vrlo jasno pokazuju kako zatvoreno društvo postaje otvoreno. Osjećaji krivnje, samoće i pokajanja

*Amable Audin: *Les Fetes Lolaires* (Paris, 1945)

igraju istu dvostruku ulogu kao i u životu pojedinca.

Osjećaj samoće, koji je nostalgичno čeznuće za tijelom iz kojeg smo bili istrgnuti, čežnja je za svojim mjestom. Prema starom vjerovanju, koje imaju praktički svi narodi, to mjesto** je centar univerzuma, pupak svijeta. Nekad se ono poistovjećuje s rajem, a jedan i drugi sa stvarnim ili mitskim mjestom postanka grupe. Među Astecima mrtvi se vraćaju u Mictlan, mjesto na sjeveru, odakle su se iselili. Gotovo svi rituali u vezi s osnivanjem gradova ili kuća ukazuju na traženje tog svetog mjesta iz kojega smo bili protjerani. Velika jesu svetišta - Rim, Jeruzalem, Meka - u središtu svijeta, ili ga simboliziraju i predočuju. Hodočašća u ta svetišta ritualna su ponavljanja onoga što je svaka grupa radila u mitskoj prošlosti prije nego se smjestila u obećanoj zemlji. Običaj kruženja oko kuće ili grada prije nego što se uđe u nj ima isto porijeklo.

Mit o labirintu pripada istoj skupini vjerovanja. Nekoliko povezanih ideja čini labirint jednim od najplodnijih i najznačajnijih mitskih simbola: amajlija ili neki drugi predmet sposoban da povrati zdravlje i slobodu ljudima u središtu svetog područja; junak ili svetac koji, nakon što je obavio pokoru i izvršio ritual pokajanja, ulazi u labirint ili začaranu palaču; junakov povratak da bi spasio ili iskupio svoj grad ili utemeljio novi. U mitu o Perzeju mistični elementi gotovo su nevidljivi, ali u onom o Svetom Gralu asketizam i misticizam usko su povezani: grijeh koji uzrokuje neplodnost u zemljama i među podanicima kralja Fischera; obredi očišćenja; duhovna borba i, konačno, milost - tj. zajedništvo.

Bili smo istjerani iz središta svijeta i osuđeni smo ga tražiti kroz džungle i pustinje ili u podzemnim zavojima labirinta. Postojalo je i doba kada vrijeme nije bilo slijed i prijelaz nego prije neprestani izvor fiksne sadašnjosti u kojoj su sadržana sva vremena, prošlo i buduće. Kad je prognan iz te vječnosti u kojoj su sva vremena bila jedno, čovjek je ušao u kronometrijsko vrijeme i postao rob sata i kalendara. Čim se vrijeme podijelilo na jučer, danas i sutra, na sate, minute i sekunde, čovjek je izgubio jedinstvo s vremenom, prestao se podudarati s tokom stvarnosti. Kada se kaže "u ovom trenutku", trenutak je već prošao. Ova prostorna mjerenja vremena odvajaju čovjeka od stvarnosti - koja je sadašnjost koja traje - i pretvaraju sve sadašnjosti u kojima se stvarnost manifestira, kao što je rekao Bergson, u fantazme.

Ako uzmemo u obzir prirodu ovih dviju suprotnih ideja, postaje jasno da je kronometrijsko vrijeme homogeni slijed bez ikakve raščlanjenosti. Ono je uvijek isto, uvijek indiferentno prema ugodi i boli. Mitološko je vrijeme, naprotiv, prožeto svim pojedinostima našeg života: ono je dugo kao vječnost ili kratko kao dah, kobno ili milostivo, plodno ili neplodno. Ova ideja uzima u obzir postojanje više različitih vremena. Život i vrijeme stapaju se i stvaraju jednu cjelinu, nedjeljivo jedinstvo. Astecima je vrijeme bilo povezano s prostorom, a svaki dan s jednom od glavnih točaka. To isto može se reći o svakom vjerskom kalendaru. Blagdan je više nego datum ili godišnjica. On ne slavi događaj: on ga *reproducira*. Razara se kronometrijsko vrijeme i uspostavlja vječna sadašnjost - na kratki, ali nemjerljiv period. Blagdan postaje stvaralac vremena; ponavljanje postaje pojam. Zlatno doba ponovno se vraća. Kad god svećenik sudjeluje u otajst-

** O ideji "svetog mjesta" vidi Mircea Eliade: *Historie des Religions* (Paris, 1949).

vu Svete mise, Krist silazi u ovdje i sada, dajući sebe čovjeku i spašavajući svijet. Pravi su vjernici, kao što je to želio Kierkegaard, "suvremenici Isusa". A mitovi i vjerske svetkovine nisu jedini način na koji sadašnjost može prekinuti slijed. I ljubav i poezija nude nam zgusnuto otkriće ovog iskonskog vremena. Juan Ramon Jimenez je rekao: "Više vremena ne znači više vječnosti", misleći na vječnost poetskog trenutka. Pojam vremena kao fiksne sadašnjosti i kao čiste zbilje nesumnjivo je stariji od pojma kronometrijskog vremena, koje nije neposredno poimanje slijeda realnosti nego je, naprotiv, razabiranje njenog prolaženja.

Ova dihotomija izražena je u suprotstavljanju povijesti i poezije. U mitu - kao u religioznim svetkovinama ili u dječjim pričama - vrijeme nema datuma: "Jednom davno...", "U doba kad su životinje mogle govoriti...", "Na početku...". A taj početak, koji nije ta-ta godina ili dan, sadrži sve početke i uvodi nas u živo vrijeme u kojem sve zaista počinje svakog trenutka. Kroz obred, koji ostvaruje i obnavlja mitsko značenje, kao i kroz poeziju i bajke, čovjek dobiva pristup svijetu u kojem su suprotnosti pomirene i sjedinjene. Kao što je rekao Van der Leeuw "svi obredi imaju svojstvo događanja u sadašnjosti, upravo ovog trenutka".* Svaka pjesma koju čitamo je ponovno stvaranje, drugim riječima, svečani obred, svetkovina.

Teatar i ep također su svetkovine. U kazališnim predstavama i u recitiranju poezije obično vrijeme prestaje djelovati i zamjenjuje ga prvotno vrijeme. Zahvaljujući sudjelovanju, to mitsko vrijeme - otac svih vremena koja prikrivaju zbilju - podudara se s našim unutarnjim, subjektivnim vremenom. Čovjek, uhićenik slijeda, oslobađa se svoje nevidljive tamnice i ulazi u živo vrijeme: njegov subjektivni život izjednačava se s vanjskim vremenom, jer ono prestaje biti prostorna mjera i postaje vrelo, izvor u apsolutnoj sadašnjosti što se beskonačno ponovo rađa. Mitovi i svetkovine, bilo svjetovni bilo vjerski, dozvoljavaju čovjeku da izroni iz svoje samoće i stopi se sa čitavim svijetom. Zbog toga se mit - prurušen, nevidljiv, skriven - ponovo pojavljuje u gotovo svim našim činima i odlučno se upliće u našu povijest: on otvara vrata zajedništva.

Suvremeni čovjek racionalizirao je mitove, ali ih nije mogao uništiti. Mnoge naše znanstvene istine, kao i većina naših moralnih, političkih i filozofskih pojmova, samo su nov način izražavanja onih tendencija izražavanja koje su ranije postojale u mitskoj formi. Racionalni jezik našeg doba teško da može prikriti drevne mitove koji stoje iza njege. Utopije - osobito suvremene političke utopije (usprkos njihovom racionalističkom prurušavanju) - silno su koncentrirani izrazi tendencije koja svako društvo potiče da zamisli Zlatno doba iz kojega je društvena grupa bila prognana i kojemu će se čovjek vratiti na Dan svih dana. Suvreme svetkovine - politički sastanci, parade, demonstracije i ostali obredni čini - predočuju unaprijed dolazak tog dana iskupljenja. Svatko se nada da će se društvo vratiti izvornoj slobodi, a čovjek svojoj iskonskoj čistoći. Tada će nas vrijeme prestati mučiti sumnjama, potrebom odabira između dobra i zla, pravednog i nepravednog, stvarnog i zamišljenog. Carstvo fiksne sadašnjosti, trajnog zajedništva, bit će ponovo uspostavljeno. Stvarnost će zbaciti svoje krinke i konačno ćemo moći upoznati i nju i naše bližnje.

* Van der Leeuw: *L'homme primitif et la Religion* (Paris, 1940).

Svako umiruće ili jalovo društvo pokušava se spasiti stvarajući mit o spasenju koji je također i mit o plodnosti, mit o stvaranju. Samoća i grijeh razrješuju se u zajedništvu i plodnosti. Društvo u kojem danas živimo također je stvorilo svoj mit. Sterilnost građanskog društva završit će samoubojstvom ili novim oblikom sudjelovanja u stvaranju. To je "tema našeg vremena", u Ortega y Gassetovoj frazi; ona je bit naših snova i značenja naših čina.

Suvremeni čovjek voli se pretvarati da je njegovo razmišljanje potpuno budno. Ali to potpuno budno razmišljanje dovelo nas je u košmar noćne more gdje se odaje za mučenje beskonačno ponavljaju u ogledalima razuma. Kada izađemo možda ćemo shvatiti da smo sanjali otvorenih očiju, a da su snovi uma nepodnošljivi. A tada ćemo, možda, početi sanjati zatvorenih očiju.

(prevela s engleskog: Jelka Vince - Pallua)

THE DIALECTIC OF SOLITUDE

Summary

Solitude - the feeling and knowledge that one is alone, alienated from the world and oneself - is not an exclusively Mexican characteristic. All men, at some moment in their lives, feel themselves to be alone. And they are. To live is to be separated from what we were in order to approach what we are going to be in mysterious future. Solitude is the profoundest fact of the human condition. Man is the only being who knows he is alone, and the only who seeks out another. His nature - if that word can be used in reference to man, who has 'invented' himself by saying 'No' to nature - consists in his longing to realize himself in another. Man is nostalgia and a search for communion. Therefore, when he is aware of himself he is aware of his lack of another, that is, of his solitude.

Every moribund or sterile society attempts to save itself by creating a redemption myth which is also a fertility myth, a creation myth. Solitude and sin are resolved in communion and fertility. The society we live in today has also created its myth. The sterility of the bourgeois world will end in suicide or a new form of creative participation. This is the 'theme of our times', in Ortega y Gasset's phrase; it is the substance of our dreams and the meaning of our acts.

Modern man likes to pretend that his thinking is wide-awake. But this wide-awake thinking has led us into the mazes of a nightmare in which the torture chambers are endlessly repeated in the mirrors of reason. When we emerge, perhaps we will realize that we have been dreaming with our eyes open, and that the dreams of reason are intolerable. And then, perhaps, we will begin to dream once more with our eyes closed.